

## ЁШЛАР ТАРБИЯСИДА МИЛЛИЙ ХАЛҚ ЎЙИНЛАРИ ВА МАРОСИМЛАРИНИНГ РОЛИ

Хидоятова Гулзода Абдурафиковна

ЎЗМУ 1-тоифали мухандис

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7238942>

### РЕЗЮМЕ

Ушбу мақола ёшлар тарбиясида миллий халқ ўйинлари ва маросимларининг роли мавзусига бағишланган. Мақолада миллий ўйинлар ва маросимларнинг тарихий ривожланиши, ўзбек халқининг ўтмиши, урф-одатлари ва анъаналари, миллий ўйинларнинг ҳозирги ёшлар тарбиясида тўтган ўрни каби масалаларнинг ечими ҳам кенг таҳлил этилган.

Калит сўзлар: Ёшлар, миллат, ўзбек халқи, тарих, спорт, ўйин, миллий ўйинлар, миллий урф-одатлар, тарбия, таълим, педагог, қадриятлар, соғлом турмуш тарзи, жисмоний тарбия.

Ўзбек халқининг қадим қабилачилик ҳаёт тарзларини акс эттирувчи тарихий ва адабий манбаларида мардлик, жасурлик, камтарлик, севгида садоқат, дўстлик ва биродарлик, тинч-тотув яшаш учун кураш, инсоний қадр-қиммат, ҳалол ва пок турмуш, оилада поклик улуғланган. Бу каби улуғ ғоялар “Алпомиш”, “Кунтуғмиш”, “Гўрўғли”, туркумидаги барча дostonларда, ажойиб халқ эртакларида ўз аксини топган.

Таниқли педагог олим А. Ғайбуллаев миллий ўйинлар борасида шундай деб ёзган эди: тарихдан маълумки, севгида вафодорлик, оилавий тотувлик каби инсоний фазилатлар Ўрта Осиё халқлари, жумладан, ўзбек уруғлари ва элатларининг характерли хусусияти сифатида сақланиб қолган. Айрим уруғ ва элатларда йигит билан қизни уйлантиришдан аввал ўзига хос шартларни бажариш мажбурий қилиб қўйилган. Масалан, уйланмоқчи бўлган йигит қиз билан кураш тутиш одати сак қабиласининг ижтимоий-характерли хусусияти сифатида рўёбга чиққан. Бунда агар йигит қизни йиқита олса, қиз билан тўла қонли оила қуриш, унга хоким бўлиш ҳуқуқига эга бўларди. Агар йиқилиб қолса, у такдирди йигит қизга умурбод асир ва қарам бўлиб қолар эди. Албатта, бу одатни салбий баҳолаш мумкин. Бироқ бўлғуси куёвга ўтин (тўнка) ёрдириш одати бор ҳам эдики, уни ажойиб баҳолаш мумкин. Чунки илгари ўтинсиз хонадон бўлмаган. Ўтин ёришда эса жисмоний бақувватлилик билан бир қаторда алоҳида маҳорат ҳам талаб этилади)[1,73].

Ҳозирда ёшларни турмуш қуришга муваффақиятли тайёрлашни кўзлаб иш тутиш учун ўспирин йигит ва қизларнинг жисмоний

тарбиясини тўғри йўлга қўйиш, оилавий турмушнинг қувончлари, ташвишлари юзасидан муайян даражада маълумот бериш, уларга бардошли ва матонатли бўлиш ҳамда қийинчиликларни мардонавор енгиш йўлларини тушунтириш мақсадга мувофиқдир. Бу билан уларда турмуш заҳматлари тўғрисида тасаввур ҳосил қиламиз, янги шароитга қўникиш ҳиссини таркиб топтирамиз, шунингдек, турмушдаги зиддиятлар, қарама-қаршиликлар, ўзаро келишмовчиликлар ва бошқа ижтимоий-психологик муаммоли ҳолатларни ҳал этишга ўргатиш орқали ёшларни оила қуришга пухта тайёрлаш мумкин.

Қадимги ўйинлар фаслларга мослиги, фаслларга қараб ўтказилишининг ҳаётийлиги билан алоҳида ажралиб туради. Ўйинларнинг ташкил этилиши, уларнинг ўтказилиши ва мазмунида ёшларни жисмоний сифатлари, метин иродалари билан бир қаторда, ўз кучларига ишонишлари, руҳий бардамликларини мустаҳкамлаш масалалари ҳам ўз ифодасини топган. Педагог А.Кабулов миллий ўйинлар тарихини қуйидагича изоҳлайди: “миллий ўйинлар, пойгалар, беллашувлар турли мусобақалар, маросимлар ёрдамида авлоддан-авлодга ўтиб, тарихий меросга айланиб сақланиб келмоқда. Тарихдан маълумки, халқ сайллари, байрамлари, миллий ўйинларсиз ўтмаган, унда ёши улғайиб қолганлар ўз шогирдларига ҳаёт эстафетасини топширганлар. Ёшлар мусобақаларнинг сир-асрорларини яхшироқ ўзлаштириш, кундалик фаолиятларига ёрдам берадиган омилларига айлантириш учун интилганлар. Сайлларда, байрамларда мусобақаларни тарафма-тароф бўлиб ўтказиш қатнашчиларнинг жамоа бўлиб ҳаракат қилишлари иштирокчиларнинг бақувват, эпчил ва чаққон, қийинчиликка чидамли, тиришқоқ ва тадбиркор бўлишларини тақозо этган”[2,96]. Миллий ўйинлар, кураш, кўпқари ва спортнинг оммавий турлари халқ орасида қадимдан саховат белгиси сифатида намоён бўлган. Машҳур улоқчилар, полвонлар, халқ ўйинлари иштирокчилари тез-тез мусобақалар ўтказиб, беллашувлардан тўпланган маблағни етим-есирлар, кўп болали оилалар ҳамда қарияларга ҳадя этганлар, кўприклар, масжидлар, мадрасалар, каналлар, йўллар ва бошқа халқ ҳашарларига иштирок этганлар ва ҳашарчиларга илҳом бағишлаганлар.

Ўйинлар ёш авлодни жасорат ва адолат, Ватанни севиш, халқига хизмат қилиш, меҳнатсеварлик, меҳр-саховат, ҳалоллик ва поклик руҳида тарбиялайди. Халқ шунинг учун ҳам курашда ҳалол, мард полвонни, улоқда чапдаст ва моҳир чавандозни қутлайди. Халқ миллий ўйинларининг ғолибларини нафақат чиройли ҳаракатлари балки,

иштирокчининг тантилиги, мардлиги, чаптастлиги эвазига эъзозлайди. Педагог И.И.Кабулов таъкидича, мумтоз ўйинлар тарихий хужжат саналиб, улар “Қувламачоқ”, “Соққа”, “Бекинмачоқ”, “Кўктерак”, “Етти тош”, “Ланка”, “Беш тош”, “Подачи”, “Чавандоз”, “Чаққонлар ва мерганлар”, “Чиллик” каби миллий ўйинлардан ташкил топиб, қадимда Ватан ҳимоячилари бўлган жангчиларни тайёрлашда, уларни доимий жанговарликларини таъминлашда кенг фойдаланилган. Бу ҳолатлар халқимизнинг оғзаки ижодида яратилган “Алпомиш” достонида мард ва жасур Алпомишни севимли ёри Ойбарчинга етишиш учун 90 қармоқ полвони билан кураш тушгани, “Гўрўғли” достонида унинг мард ва жасурлиги, “Интизор” достонида Авазхон Ғиротни якка ғишт устида ўйнатар эди деб тасвирлаган)[3, 48].

Халқ сайллари ва байрамларида кураш мусобақалари ўтказиб турмаганда йиллар ўтган сайин курашимиз йўқ бўлиб кетган бўлар эди. Пойгалар, қиз қувди, ким узоққа отади машқлари, от спорти (кўпкари) ҳам ниҳоятда қадимий бўлиб, миллий анъаналаримиз эвазига сақланиб қолган. Психолог М.М.Маматов фикрича, миллий қадриятлар, миллий ўйинлар миллат кўзгуси саналиб, ана шу ўйинлар замирида кексаларга ҳурмат, ёшларга нисбатан меҳр-шафқат, болалар камоли ва тарбияси ота – оналарни азиз фарзандлари олдидаги бурчлари, ўз навбатида фарзандларнинг ҳам меҳр садоқатлари мужассамлашади. Шу боисдан ота-боболаримиз болаларига жуда ёшликларидан халқ қаҳрамонлари, уларни ёвуз кучларга қарши курашларда кўрсатган жасоратлари, матонат, дўстлик, аҳиллик, ҳамжиҳатлик фазилатларини ўзида мужассам этган достон ва эртаклар, ривоят ва тўқималарни сўзлаб берганлар, миллий ўйинлар асосида ҳалол, ростгўй бўлиш, тўғри гапириш, ҳақсизликка қарши бефарқ бўлмаслик, рақибга нисбатан ҳурмат фазилатларини сингдирганлар. Миллий ўйинларда мағлуб бўлган рақиб устидан ҳеч қачон масхара қилмаганлар. Аксинча, хато ва камчиликлар биргаликда ҳал этилган. М.Маматов фикрича, “Болалар ижодий фаолият кўрсатиб ўйин ўйнар эканлар, ташкилотчилик қобилятига эга бўлиб тарбияланадилар. Уларда бир мақсад йўлида ўртоғига ёрдам бериш, мустақил равишда ёки ўртоқлари билан бирга бирор масала юзасидан қарор қабул қилиш ижодий ташаббускорлик намунаси ҳисобланади” [3,54].

Миллий ўйинларнинг ҳар қандай тури болаларда жуда кўплб инсоний сифат ва хусусиятларни шакллантиради. Миллий ўйинлар маълум даражада халқнинг меҳнат фаолиятини ўзида акс эттиради. Миллий ўйинлар халқнинг яшаш эҳтиёжларидан келиб чиққанлиги сабабли шу

миллат вакиллари бўлмиш ёшларни келажакда айнан шу миллий ижтимоий муҳитда муваффақиятли турмуш кечиришини таъминлашга қаратилгандир.

Бола психикасининг ривожланишида ўйин фаолияти асосий ҳисобланиб, билиш жараёнлари бўлган идрок, хотира, тафаккур тараққиётини таъминлайди. Ўйин фаолиятида миллий ўйинчоқлар таълим-тарбия воситаси сифатида ниҳоятда кенг қўлланилади. Халқ азалдан бола тарбиясида турли-туман ўйинчоқлардан, уларнинг ижобий томонларидан унумли фойдаланиб келган. Шунинг учун ҳам халқ манбаларида миллий ўйинларни амалга ошириш учун халқ ўйинчоқларига кенг ўрин берилган. Оилада ота-оналар, маҳаллаларда маҳаллий ҳунармандлар лой, ёғоч, жун, матолар ва бошқа материаллардан болалар учун турли хил чиройли уларни қизиқтирадиган безаклар билан безатилган, болаларни тезда ўзига ром қилувчи ўйинчоқлар ясаганлар. Ўйинчоқлар яшашнинг такомиллашиб бориши, бир неча авлодларнинг ижодий фаолияти натижасида ўзига хос, бежирим, такрорланмас ўзбек миллий ўйинчоқлари вужудга келган.

Миллий ўйинчоқларда, халқнинг турмуши, унинг қадриятлари ва ҳатто орзу-истаклари моҳирона тасвирланган. Халқ ўйинчоқларидан бозорларда байрамлар ва оммавий халқ сайилларидаги томошаларда миллий ўйинларни намойиш қилишда кенг қўлланилган. Бундай томошаларда инсонийлик, ақл, идрок, фаросат, мардлик, халқпарварлик, шижоат каби олийжаноб хислатлар тақдирланиб, ёвузлик, қаллоблик, текинхўрлик, манманлик, ялқовлик каби салбий сифатлар қаттиқ ҳажв остига олиб қораланган.

Миллатнинг қадимий минг йилликларни ўз ичига олган тарихини ўзида акс эттирувчи ва бугунги кундаги мавжуд урф одатлари, қадриятлари мана шундай кўғирчоқ ва бошқа ўйинлари орқали ёшлар онгига сингдирилган. Кўғирчоқлар ва улар орқали турли ўйинларнинг ташкил этилиши оилада болаларни ҳар томонлама ақлий-ахлоқий, жисмоний ва эстетик шакллантиришнинг муҳим воситаси бўлиб хизмат қилган.

Ёшларни тарбиялашида катта таъсир кўрсата оладиган урф-одатлари, анъаналари расм-русмлари ва маросимлари мавжуд бўлиб, буларни оилада болалар онгига, кундалик ҳаёт тарзига сингдириш миллий қадриятларимизни қайтадан тиклаш демакдир. Маросимлар кишиларнинг ижтимоий манфаатлари ва эҳтиёжларидан келиб чиқади. Маросимларда халқнинг ўзига хослиги, қувончу-севинчи, ғаму-ташвиши, орзу-умиди,

интилиши намоён бўлади. Бу тадбирларнинг мазмунида ҳаёт ва ўлим, яшашнинг мақсади, инсон умрининг абадий эмаслиги каби психологик ғоялар ҳам ётади. Шунга кўра ҳам маросимлар муҳим тарбиявий аҳамиятга моликдир. Маросимлар шакли ва мазмуни жиҳатидан ҳам турлича бўлади. Дунёда 200 дан ортиқ давлат бўлса, уларнинг барчасини ўзига хос ва мос тарихи, дини ҳамда этник келиб чиқиши билан боғлиқ маросимлар мавжуд. Маросими йўқ халқнинг ўзи бўлмайди)[4,85].

Маросимлар тематик ва функционал хусусиятларига кўра тўрт гуруҳга бўлинади. Биринчи гуруҳ-сўзнинг малик қудратига асосланувчи маросимлар, масалан, кинна, бадик, олқиш, қарғиш ва афсунлар.

Иккинчи гуруҳ-болаларнинг бешик даври маросимлари (чилла, қочириқ, бешикка солиш кабилар).

Учинчи гуруҳ эса-тўй маросимлари. Бунга ёр-ёр, ўлан, лапар, келин салом, куёв салом, тўй олқишлари, ойна кўрсатар қўшиқлари киради.

Тўртинчи гуруҳ-мотам маросимлари (йиғи-йўқлов, мотам кабилардан иборатдир).

Юқорида қайд этилган маросимларни барча ёшларимиз ҳам билади, уларнинг моҳият-мазмунини тушунади ва ўтказиладиган тадбирларда бевосита иштирок этади, дейиш унчалик тўғри бўлмайди. Чунки, собиқ тузум даврида узоқ йиллар мобайнида миллий анъаналаримиз, урф-одатларимиз, маросимларимиз ўрнига Ғарб асосан рус маданиятига хос анъаналарни халқ онгига сунъий равишда сингдириб келдик. Албатта, бу ҳолат ёшларимизнинг миллийликни тушунишларига, уларнинг тарбиясига ҳам ўз таъсирини ўтказди. Натижада миллий удумлардан, анъаналардан узоқлашдилар.

Минг йиллик тарихга эга бўлган миллий тарбиявий воситаларни, қадриятларни “эскиликка сиғиниш”, “эскилик сарқити”, “диний хурофат”, “ҳаётдан орқада қолиш” каби тушунчалар билан камситиб келдилар. Ўз турмуш тарзларига, оила мазмунига, тарбия жараёнига шарқ тарбиясига зид бўлган восита ва усулларни кирита бошладилар. Қизларимиз, аёлларимиз маданиятли бўламан деб сочларини кесдилар, турли кимёвий бўёқлар билан табиий чиройларига сохталик бердилар. Миллий қадриятларни қадрламаслик, оёқ-ости қилиш оқибатида инсонлар ўртасида меҳр-муҳаббат аста-секин кўтарилди бошланди. Мустақиллигимиз туфайли урф-одатларимиз, қадриятларимиз қайта тикланди.

Ўзбек халқ миллий қадриятларидан бири ҳисобланган тўй маросимлари ҳар бир инсон ҳаётида беқиёс катта аҳамиятга эга. Халқимизнинг бошқа кўпгина миллатларда учрамайдиган алоҳидалиги

билан ажралиб турадиган тўй-маросимлари турли-туман бўлиб, улар бир-бирларидан вазифалари, ўтказилиш тартиби ва воситалари, иштирокчилар гуруҳи каби жиҳатлари билан кескин фарқланади. Бу маросимларнинг ҳар бири ўз номи билан номланади.

Р.Йўлдашев фикрича, Тўй маросимлари жараёни болаларни тўғри тарбиялашда, уларга ахлоқ-одоб қоидаларини тушунтиришда ота-оналар олдида қатор талаблар қўйган ва улар минг йиллар давомида анъанавий тарзда авлоддан-авлодга ўтиб сақланиб келган. Ота-оналар болаларини турли ярамас ишлардан сақлаб, жамият учун керакли бўлган яхши ишларга қизиқтиришлари, ёмон қилиқлар қилишларини олдини олишлари, шарқона одоб-ахлоққа зид сўзларни гапирмасликлари ва уларни ҳам шунга ўргатишлари шарт бўлган. Тўй маросимлари ҳам ўзига хос жамоавий тарбия вазифасини бажарган. Бу маросимларда иштирок этаётган ҳар бир шахс ўзини яхши томонларини кўрсатишга ҳаракат қилган. Тўй маросимларида кўпқари, кураш каби миллий ўйинлардан фойдаланишган. Бу ўйинлар тантилиқни, мардлиқни, маҳалла, қишлоқ, уруғнинг ор-номусини ҳимоя қилишни ўргатган[5,129].

Оилада болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда миллий анъаналарни ота-оналар тўғри тушуниб олишлари, қайси анъаналар қандай мақсад учун хизмат қилишини яхши англаб етишлари жуда муҳим. Чунки, мазкур талқин этилган анъаналар, урф-одатлар мазмунини, аввало, ота-оналарнинг ўзлари яхши ўзлаштириб, кундалиқ ҳаётга қўллай олсаларгина болаларига унинг таъсири кучлироқ бўлади. Анъаналар ўз ҳолича мавжуд бўлмайдими, балки кейинги авлодларга ўтиши учун, уларнинг ижтимоий идеаллари руёбга чиқишига ёрдам берганлиги учун сақланиб қолмоқда. Оилаларда болаларни энг яхши анъаналар руҳида тарбиялашга интиладилар. Бинобарин анъаналар болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда миллий қадрият сифатида ижтимоий аҳамият касб этади.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. Ғайбуллаев А.Н. Педагогика тарихи.-Т., 2003
2. И.И.Кабулов “Турон якка кураши тарихи” Т. Шарқ. 2002
3. М.М.Маматов “ Этнопсихологиядан маърузалар матни” Т.Университет.
4. Педагогика. М.Х.Тўхтаходжаева ва бошқалар. Т.: “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти” -2010
5. Юлдашева Р. Ўзбек халқ ўйинлари – тарбиявий аҳамияти. Т., 1992